

PSYCHOSOMATIC AND BEHAVIORAL SHANGES IN VICTIMS OF CYBERBULLYING

Rusanka Mancheva

SWU "Neofit Rilski" Blagoevgrad, Bulgaria, r.p.mancheva@swu.bg

Abstract: Cyberbullying is a problem that is becoming a real part of the life of the modern adolescent. Advances in modern technology help unresolved interpersonal conflicts or broken relationships at school to be transferred to the virtual world of Cyberspace. The position of victims or abuser distributes the presence in him, and hence the experiences and behavior of the young person. A study of 638 adolescent are 12-17 showed that only 6% of them identified themselves as victims of cyberbullying. This position brings changes in their sleep and diet, as well as in their Attitudes towards friends, school and their on social activity. Dominant are their experiences and effects on a physiological level, before their desire to change the situation. The results indicate the presence of post-traumatic stress disorder.

Keywords: cyberbullying, adolescents, victima

ПСИХОСОМАТИЧНИ И ПОВЕДЕНЧЕСКИ ПРОМЕНИ ПРИ ЖЕРТВИТЕ НА КИБЕРТОРМОЗ

Русанка Манчева

ЮЗУ “Неофит Рилски“, Благоевград, България, r.p.mancheva@swu.bg

Анотация: Използването на интернет мрежите за разрешаване на негативни личностни взаимоотношения е феномен, наблюдаван през последните години. Постиженията на съвременните технологии спомагат нерешените междуличностни конфликти в училищна среда, да се пренесат във виртуалния свят на киберпространството. Позицията на жертва или насилник разпределя присъствието в него, а от това и преживяванията и поведението на младия човек. Проведено изследване с 638 подрастващи на възраст 12-17 години показва, че само 6% от тях се самоопределят като жертва на кибертормоз. Тази им позиция внася промени в съня и храненето им, както и в отношението им към приятелите, училището и собствената социална активност. Доминиращи са преживяванията и ефектите им на физиологично ниво, пред желанието им за промяна на ситуацията. Макар и не толкова разпространен след изследваните лица, кибертормозът е реална част от техния живот. Резултатите свидетелстват за наличие на посттравматично стресово разстройство на личността.

Хуманитарни науки

1. КИБЕРТОРМОЗЪТ-СЪВРЕМЕННА ФОРМА НА АГРЕСИВНА АКТИВНОСТ

Кибертормозът, като социално явление, все по-настойчиво се разглежда като заплаха за нормалното развитие на настоящото подрастващото поколение. Множеството изследвания върху проявите му, в различни страни, го определят като една от причините за влошаване на психичното здраве, като фактор за появата на психологични и соматични симптоми с неясна етиология, водещи до спад в личностната ефективност и насочеността на социалната активност на младия човек. Самият терминът „кибертормоз“ е идея на собственик на уебсайт в Канада още през 2000 година и бързо се възприема от научната общност. Независимо, че той не си поставя за цел да го обоснове, а да отправи предупреждение към широката общественост (Smith et al. 2008) връзката, която прави с традиционния тормоз на комуникативно ниво, поощрява силно интереса към него. Безспорен е фактът, че технологичните възможности на киберпространството са големи и поради това са в състояние да стимулират както позитивните, така и негативните форми на взаимоотношения между хората. Технологичната грамотност на съвременните подрастващи е висока, което е предпоставка киберпространството да се превърне във „виртуална арена“ на развитие на неразрешени междуличностни конфликти и отношения. Като неразделна част в него свободно присъства езикът на омразата, имащ за цел да накърни достойнството и емоционалното състояние на съзнателно избран човек.

Характеристиките на кибертормоза изцяло покриват тези на класическия тормоз, те също включват използването на агресивно, целенасочено действие, извършвано от група или отделен индивид, чрез електронна форма на контакт, повтарящо се във времето, срещу жертва, която не може лесно да се защити

(Smit et.al,2008), действие насочено съзнателно и причиняване на вреда (Li,2010), а киберпространството е средата в която агресорът или насилникът е в състояние да направи това. Властовите му позиции, доминиращата му роля в общуването, обезкуражава жертвата, прави я пасивна и дълбоко преживяваща. Не физическата активност, а речта на омразата в онлайн канала за комуникация, прави насилникът позиционно силен, а жертвата емоционално слаба. Негативните ефекти, за нея са комплексни и включват „опустошително въздействие върху физическото, емоционално, социално и образователно благосъстояние“ (Joyce & Mmankoko 2014: 24) Те създават не толкова когнитивен, колкото емоционален дисбаланс и жертвата дълбоко преживява случващото се. За нея киберпространството се превръща в субективна „зона на страха“. Затова кибертормозът се определя като съвременната форма на тормоз която се превръща не само в здравен, но и в социален проблем. (Ferrara, Ianniello et al., 2018)

Анализирайки появата на кибертормоза е важно да се отбележи фактът, че общуването в интернет пространството, през последните години, приема формата на поведенчески навик и се превръща в неразделна част от социалните и образователни потребности на младите хора. Тя е една обективна реалност, която се налага в съвременната образователна система. Проведено изследване с ученици от различни градове в Република България, през 2019 година, потвърди високата значимост на интернет активността в живота на съвременните ученици. Изследваните с анкетна карта 638 ученици на възраст между 12 и 17 години (59.7% момчета и 53.3% момичета), споделят, че използват интернет услугите от преди 10 годишна възраст (79 %). Опитът в „сърфирането“ се усвоява постепено. Използването е ежедневно (70,3%), от два до три часа на ден (28,9%) или около час на ден (69 %). Личните и социални потребности включват комуникация с близки и приятели (76,7%), развличане с четене на информация (75.9%) и решаване на училищни задачи (83.4%). Както момичетата, така и момчетата използват възможностите на социалните мрежи преди всичко за решаване на дидактически задачи, зададени от учителите (висока статистическа значимост по $p=0.001$), както и за пазаруване и разширяване на информацията за себе си. В ученическа възраст социалните мрежи се използват допълнително и за споделяне на собствена информация (65.6%) и публикуване на снимки (59.2%), което е свидетелство за високата степен на готовност за „изнасяне“ на собствените и групови преживявания в глобалната информационна мрежа. Средството, чрез което това се случва, най-често е мобилният телефон (99,4%), той е и проводникът на приятната или неприятната информация (63,1%), следван от електронен източник, какъвто е персоналният компютър (59,4%), някоя от социалните мрежи (75,3%) и други средства (6,5%). Реално негативната информация, като послание, не винаги се свързва с формирането на отрицателни чувства и преживявания. Когато изпращането на посланието е едноактно, то по-скоро изпълнява ролята на коректив, а младият човек се замисля върху случило се събитие и собственото си поведение, в него. Реакцията в подобни ситуации е незабавен отговор, чрез обратно съобщение за изясняване, споделяне и дори извинение. В подобни случаи, посланието (писмено или чрез снимка или видео) замества естествения елемент от общуването – междуличностното взаимодействие. (Манчева,2000) Бързината на отговора дава възможност на „основното действащо лице“ да реагира след време, което му е необходимо за осмисляне на възприетото и „даване на адекватен отговор“. Възможен сценарий е и отказа от отговор. Така дори и посланието да е обидно, нараняващо или дори отричащо, може да не предизвика обратна реакция в кратък срок. Когато, обаче, движението на враждебните или агресивни съобщения е многократно, целенасочено и носи желание за съзнателно причиняване на вреда или дискомфорт, то се превръща в кибертормоз. Най-силният негов ефект е в „бързото отнасяне“ на информацията до адресанта или адресантите. Това е и една от причините изпратената негативна информация, с голяма вероятност, да се разпространи бързо дори и при многократно повторение. Виртуалната активност включва словесни обиди, заплахи, дискриминационни нападки, злепоставящи снимки с форма на проява сплашване – пряко или непряко (Olweus,1994) Наративната агресивна активност в своята повторяемост, съдържа изпращане, публикуване или споделяне на отрицателно, вредно, невярно или обидно съдържание и тъй като съдържа споделяне на лична или частна информация, очакваният ефект е причиняване на смут или унижение в получателя. Подобна активност, преминава границата на нормалното общуване. (Манчева,2000) Основните нейни характеристики, които подкрепят това разбиране са: наличие на технологичен комплекс, враждебен характер на действието, наличие на намерение за причиняване на страдание, които стимулират повторяемост на действията. (Casas, Del Rey, Ortega-Ruiz, 2013) Така кибертормозът може да се представи като онази негативна форма на общуване, която изключва визуалната активност лице в лице и виртуалното киберпространство се превръща в неин заместител, в средство за изразяване на актуални негативни чувства, преживявания, оценки и информация с ясна цел да се накара някой да страда, без това да става пряко забележимо. Насилникът „избягва“ възможността за проява на състрадание или емпатия и търси ефекта на изненадата, а жертвата се повлиява от него.

Трудно може да се определи интензитета на субективния толеранс, относно възприемането на подобна активност в интернет мрежите. Но всяко посегателство върху личното достойнство и аз-ценността, във виртуалния си контекст, е в състояние да доведе всеки човек до процес на виктимизация. Дисбалансът на силата като един от трите критерия за конвенционалния тормоз (Olweus, 1994), пряко спомага и жертвата на кибертормоза да се възприеме не само като уязвима, но и като „публично унижена“. Тя преживява тази неочаквана, за нея, нова роля. Това с особена сила се отнася за периода на юношеството, когато чувствителността към личностната ценност е висока и формирането на представата за себе си е повлияна от мнението на околните – връстници и възрастни. За кибернасилника потенциалът на голямата възприемаща аудитория е средството за увеличение на самоувереността (Slonje, Smith, 2008), докато за жертвата – той е източникът на тревожност и страх. Независимо от това какъв е толерансът към поносимостта на обидата или използваните форми за нанасяне на вреда, „жертвата“ загубва своето спокойствие и ограничава формирането на ценностното отношение към себе си. Всеки засегнат от виртуални нападки преживява силно негативното отношение или оценка към себе си, трудно споделя преживяванията си, изпитва страх от следващо унижение или нападка и същевременно изпитва неудобство от това да бъде възприет като слаб.

2. ЦЕЛ И ХИПОТЕЗИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Множественият анализ на изследванията, свързани с кибертормоза в различни страни по света, предопредели идеята за провеждане на проучване за обхвата на кибертормоза в български условия и неговите ефекти върху здравето и социалната активност на подрастващите. Предположенията са в две посоки - до каква степен българските юноши могат да се самоидентифицират като обекти на кибертормоз и второ - дали факторът пол влияе върху резултатите на учениците, които се самоопределят като жертви. За да се докажат хипотетичните предположения, през есента на 2019 г. беше проведено проучване с 638 ученици от различни градове на страната на възраст 12-17 години. Широкият възрастов диапазон позволява полът да бъде включен в анализа като променлива.

3. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ МЕТОДИ

За постигане на поставената цел се използва анкетна с въпроси, които са логично надградени. Предлагат се готови отговори и изследваното лице може да избере повече от един отговор. Първата част на въпросника предоставя информация за социалния статус на изследваните лица (възраст, пол). Втората част се отнася до обхвата на интернет услугите и интензитета на използването им от изследваните лица. Въпросът дали ученикът е бил жертва на кибертормоз и как това се е случило, както и какво се е променило (или не) отделя основната група изследвани лица. Третата част включва въпроси, конкретно отнасящи се до настоящото изследване. Те съдържат субективна оценка на смущенията, причинени от идентифицирането на себе си като жертва на кибертормоз. Основните проблемни зони се отнасят до промени на психофизиологично и поведенческо ниво и избор на хора за споделяне на личните преживявания и ситуацията. Получава се информация и за ефектите от възприемането на себе си като жертва, чрез промяна в отношението: към себе си, съучениците и другите ученици и учители. Надеждността на резултатите е проверена чрез статистическа програма IBM SPSS Statistics V22.0. След получаване на резултатите се направи проверка за съгласуваността на променливите чрез критерия „Колмогов-Смирнов“ При получен резултат по-малък от 50%, въпросът се отстранява. Резултатите по пол са измерени с независимата проба Chi-квадрат тест и Fisher's Exact тест. Всички резултати, в анализа, са тествани за ниво на статистическа значимост $p=0.05$.

4. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

След обработка на резултатите от първите три части на анкетното проучване се установи, че от сравнително високият брой изследвани лица, процентът на самоопределилите се като обекти на кибертормоз момичета и момчета е малък (6,3%). Те положително са отговорили на въпроса „Били ли сте жертва на кибертормоз?“ и „Как определяте, че сте били жертва на кибертормоз?“ Техните резултати впоследствие се използват за статистико-математически аналитичен базис относно установяването на настъпили промени в житейската им активност, като следствие от кибертормоза.⁸

Общият анализ на получените резултати показва, че като негативно социално явление, свързано с общуването, при изследваната извадка лица, кибертормозът няма висока изразеност. Той присъства в

⁸ При въпроса били ли сте жертва на кибертормоз в скоби е поместено определението на D. Olweus (1994) за кибертормоза като форма на тормоз, която използва като средства възможностите, предлагани от съвременните комуникационни технологии, под формата на словесни обиди, заплахи, дискриминационни нападки или злепоставящи снимки.

живота на подрастващите, но случаите на използването му не могат да го определят като тенденция. Независимо от това за самоопределилите се като жертви на кибертормоза са настъпили негативни промени, които могат да се обособят на две нива: психосоматично и поведенческо. Характеристиките на промяната повлияват емоционалния им свят.

Таблица 1. Сравнение между половете за нарушения на съня (за повече от 1 отговор)

пол	Сънувам кошмари	Не мога да спя	Не се напивам	Сънят ми не беше засегнат	p = 0.001
Момче	44.3%	44.8%	11.3%	2.9%	
Момиче	41.3%	41.9%	17.6%	2.8%	

При изследваните лица, самоопределили се като жертви на кибертормоз, независимо от пола, се установяват проблеми със съня. Те са по-изразени при момчетата, които освен че не се напиват, сънуват и кошмари. Нарушенията са актуални и за момчетата. Макар и разликата да не е статистически значима момчетата демонстрират по-силни симптоми за нарушения на съня.

Таблица 2. Резултати за хранителни нарушения (по пол)

пол	Тип нарушения				p
	Ям повече	Ям по-малко	Храня се по-нездравословно	Нищо не се промени	
момче	24.4%	57.7%	12.3%	5.4%	0.046
момиче	24.1%	10.0%	61.7%	4.2%	

Както момичетата, така и момчетата, които се самоопределят като обекти на кибертормоз, споделят за настъпили нарушения и в храненето. Резултатите се различават по пол – момчетата са загубили апетита си, а момичетата здравословния си начин на хранене. Интензитетът на възникналите нарушения е сходен за всички изследвани лица – момчетата повече от три пъти за последните шест месеца са усетили, че не им се яде. Така са се почувствали и момичетата, които са нарушили режима си на хранене, свързан със съхранение на здравето. (Таблица 3) Резултатите са доказателство, че кибер атаките негативно повлияват физическото здраве на подрастващите, независимо от това какъв е пола им. Това се доказва и от изследвания на други автори (Li,2010, Zsila et al., 2019)

Таблица 3. Времева интензивност на възникналите нарушения

пол	1 път през последните няколко месеца	2-3 пъти през последните няколко месеца	Повече от три пъти през последните 6 месеца	p =0.001
момче	11,2%	7,7%	81,1%	
момиче	15,4%	12,2%	72,4%	

Изразеността на възникналите смущения е симптоматична и за степента на устойчивост на негативните преживявания. Както при момичетата, така и при момчетата липсата на сън и промени в храненето се повтарят, което е показател за наличие на нарушения на нормалния физиологичен и поведенчески ритъм на изследваните лица. Негативното травматично преживяване на ролята на жертва, на обидата от това тя да се приеме, възпрепятстват житейската активност на младите хора за продължителен период от време. Високите стойности и за двата пола са доказателство, че виктимната позиция дълбоко се преживява.

Таблица 4. Резултати относно психичното здраве (повече от 1 отговор)

Промени	пол		p
	момче	момиче	
Станах по-нервен	80%	84.1%	0.006
Чувствам се изморен	90.1%	94.1%	0.001
Притеснявам се от неща, които по-рано не ме интересуваха	86.4%	77.4%	0.001
Не вярвам на приятелите си	81.6%	79%	0.289
Често креция	86.5%	83.7%	0.044

Ситуацията на кибертормоз негативно изцяло повлиява психичната устойчивост на подрастващите. След като нееднократно са прочели и видели негативна информация за себе си, те се чувстват изморени, изтощени от преживяването на случилото или случващото се. Емоционалното изтощение е свързано с нежеланието за възприемане на негативна информация за себе си – процес, възпрепятстващ позитивният Аз-образ и неговата ценностна изразеност. Самата информация засилва емоционалната и социална сензитивност на младия човек. Те се самооценяват като по-нервни. Липсата на разлика по пол е доказателство, че посегателството върху личностното достойнство и самооценка е свързано с неприемането на подобен акт, както от възрастова, така и от личностна гледна точка. Случилото се е причина да се засилят страховете и негативните преживявания, да се обръща внимание на факти и ситуации, които по-рано не са възприемани като важни. Това със статистическа достоверност се отнася както за момчетата, така и за момичетата. Онова, което е най-болезнено (от гледна точка на възрастта) е загубата на доверие в приятелите и съучениците. Кибертормозът засяга сакралната потребност на младия човек – вярата в приятелството – потребност, която насочва личностната и социалната му активност и мотивация.

Таблица 5. Отношение към себе си

Тип реакция	Отговор	пол		р
		момчета	момичета	
Повиших интереса към себе си	Да	21.3%	25.3%	0.016
	Не	78.7%	74.7%	
Посетих лекар	Да	8.70%	8.90%	0.851
	Не	91.3%	91.1%	
Нищо не съм направил	Да	74.6%	71.5%	0.073
	Не	25.4%	28.5%	

Независимо от установените промени в преживяванията и отношенията, проведеното изследване доказва обезпокоителният факт, че изследваните лица демонстрират загуба на интерес към себе си. Липсата на статистическа разлика по пол (за $p < 0.05$) е показателна за факта, че кибертормозът негативно повлиява развитието на Аз-образа на младия човек, независимо от неговия пол. Преживяването на негативната чужда оценка е вътрешно, не се демонстрира навън. Както момичетата, така и момчетата знаейки какво се случва, с тях, се стремят да го разберат, да го осмислят и затова не търсят чужда помощ. Страхът провокира активността и затова пасивността е не отказ, а по-скоро търсене на самостоятелен подход за справяне със ситуацията, която не е желана, а „наложена“.

Таблица 6. Резултати за промени в поведението (по пол)

Съждения	отгово р	момчета	момичета	р
Не искам да ходя на училище	Да	74.8%	77.0%	0,166
Не искам да виждам приятелите си	Да	94.4%	92,6%	0.433
Не чета както преди	Да	94.4%	92.6%	0.433
Не излизам от къщи, както преди	Да	85.2%	82.6%	0.223
Не играя, както преди	Да	85.2%	87.2%	0.106
Не се приближавам да играя с другите	Да	89.8%	93.6%	0.019
Гледам повече телевизия, от преди	Да	70.2%	79.6%	0.001
Не използвам интернет, както преди	Да	72.3%	62.2%	0.001
Връзката ми с другия пол се промени неблагоприятно	Да	83.8%	82.8%	0.673

Получените резултати за промени в поведението допълват личностната и социална пасивност. Самоопределяйки се като жертва на кибертормоз, подрастващият, независимо от своя пол, съзнателно отхвърля всичко около него: училище, приятели, основни активности (не чете както преди; не играе както преди; не общува както преди; не използва интернет както преди) и всичко сравнява с времето „преди събитието“. Това е доказателство, че ситуацията на кибертормоз е вододелът, повратната точка, доминираща не само преживяванията, но и поведението на „жертвата“. Засилва се единствено интереса към средствата за масова информация, каквато е телевизията.

Таблица 7. Насоченост на чувствата

Съждения	Отговор	Пол		p
		Момчета	Момичета	
Чувствам се силно наранен	Да	78.6%	77.2 %	0.576
Искам да си отмъстя	Да	64.4 %	78.6%	0.001
Изпитвам постоянна скръб	Да	58.0%	55.2%	0.395
Държа се, както очакват от мен	Да	76.8 %	75.6%	0.63

Посоката на чувствата се синхронизира с преживяванията на субектите. Резултатите показват, че подрастващите, които се идентифицират като жертви на кибертормоз, възприемат ситуацията, свързани с него, като лична обида, която ги засяга дълбоко, чувстват се наранени и участват в подходящо поведение. Въпреки това те имат желание за отмъщение, по-силно изразено при момичетата. Статистическата значимост на разликата в отговорите по пол (при $p = 0.001$) доказва по-силно изразеното желание за „търсене на възмездие“ при тях.

5. ОБОБЩЕНИЕ

Изследването доказва, че като негативно явление кибертормозът не се среща в голям мащаб сред българските юноши. Има разлики в тежестта на личните и поведенчески промени по пол. Изследваните лица очертават ясно ситуацията с кибертормоза като повратна точка в живота им до момента. Момичетата имат по-изразени проблеми със съня, докато момчетата развиват хранителни разстройства (намаляват храната). Интензивността на промените е значителна за дълъг период от време (6 месеца) и при двата пола, което е доказателство за травматичния ефект на кибертормоза върху физическото здраве на подрастващите. Момчетата се описват като по-нервни и физически и психически уморени. Момичетата са станали по-чувствителни, притеснени от неща, на които преди не са обръщали внимание. Общият негативен ефект е загубата на вяра в приятели, на доверие в тях. Независимо от негативните преживявания, българският подрастващ - жертва на кибертормоз не търси помощ, а се затваря в себе си. Личната пасивност се простира до нежелание да ходи на училище, да се отказва от любимите си занимания и да общува. Момчетата са по-ограничени в присъствието си в интернет и излизанията, докато момичетата ограничават съвместните си дейности с други хора и увеличават интереса си към телевизионните програми. Те имат по-силно желание за отмъщение, докато момчетата преживяват случилото се по-дълбоко. Полът повлиява единствено формите на изразяване на преживяванията като следствие от ролята на жертва.

6. ДИСКУСИЯ

Кибертормозът е явление, което освен анонимност и повтаряемост има както характеристика, така и дисбаланс на властта, поради което както тормозът, така и кибертормозът имат травмиращ ефект и болезнени, корозивни и вредни ефекти върху децата, семействата и обществото като цяло (Miller, LCSW, Lowen, 2012). Проучването предоставя информация за състоянието на феномена сред подрастващите от България, както и промените в живота на идентифициралите се жертви. Макар и не особено изразено, кибертормозът е реална част от живота на съвременния български подрастващ. Той се проявява и в живота на подрастващите в други страни. Резултатите потвърждават идеите на Джойс и Мманкоко, че тормозът в училище има опустошителен ефект върху физическото, емоционалното, социалното и образователното благосъстояние на жертвата (Joose, Mmanoko, 2014). Макар и с малко изражение, това е показател за неразрешени отрицателни междуличностни отношения в учебната среда, които се прехвърлят във виртуалната такава (Чубриева, 2019). Проведеното изследване с български подрастващи показва, че след травматичните преживявания те се чувстват не само тъжни и тревожни, но и отчуждени от другите и пасивни относно решаването на проблема си. Промените обхващат и социалните им контакти и тяхното поведение като цяло. Така получените резултати са близки до описателните характеристики на личностното тревожно разстройство, което се развива в резултат на събитие, водещо до психологическа травма и се свързва с описание на посттравматичен стрес (ICD-10, F43.1). Доказателство за това са преживяванията на наложената роля на жертва, предизвикващи негативни оценки за себе си и другите, спиране на желанието за активност, увеличаване на страховете. Желанието за отмъщение е единственият мотив за намиране на начин за преодоляването му.

Така проведеното изследване няма за цел да разгледа към кого е насочено отношението за отмъщение - кибернасилника или участниците (пасивни или активни наблюдатели) поради факта, че те трябва да бъдат идентифицирани. Недоволството от стресовия агент на теория е свързано със „етап на резистентност“ при посттравматично стресово разстройство и е индикатор за процеса на търсене, от изследваните подрастващи,

на възможности да се справят със своето положение като жертви. Малкият процент от анкетираните, които се самоопределят като жертви на кибертормоз, повдига и въпроса за готовността на подрастващите да споделят открито, какво се случва с тях в Интернет. Те не разчитат на училището и вероятно се срамуват да го споделят и с лекар. Образователните програми в училищата предоставят информация както за положителната, така и за отрицателната страна на общуването във виртуалното пространство, но остава въпросът за определяне границите на субективната толерантност към възприемането на информацията като обидна и неприлична. Необходимо е работата на училищните психолози да се насочи към това, да се повиши възможността да се говори за този проблем. Още повече, че преживяването на негативните последици от жертвите повлиява личностната им функционалност.

ЛИТЕРАТУРА

- Манчева Р. (2020). Феноменът „кибертормоз“ - съвременна наративна форма на агресия в училищната среда, В: *Проблеми на постмодерността*, кн. 10, бр.1, 41-61
- МКВ -10.Международна класификация на болестите. Ревизия 10. Глава 5: Категории F00-F99. Психични и поведенчески разстройства (2008) *Българска психиатрична асоциация*, С., Медицина и биология
- Чубриева М. (2019). Ефекти на кибертормоза върху психичното здраве, *автореферат на док. дисертация*, СУ „Св. Климент Охридски“, София
- Casas JA, Del Rey R, Ortega-Ruiz R.(2013). Bullying and cyberbullying: convergent and divergent predictor variables. *Comput Hum Behav*. Vol.29 pp 580–587
- Ferrara P., F. Ianniello, A. Villani & G.Corsello (2018). Cyberbullying a modern form of bullying: let’s talk about this health and social problem, *Italian Journal of Pediatrics*, vol. 44, 14
- Joyce T.M., R. Mmankoko (2014). Teacher Attitudes, Professionalism and Unprofessionalism in Relation to School Violence, *Journal of Sociology and Social Anthropology*, vol.5, pp 15-27
- ICD -10. International Classification of Diseases. Revision 10. Chapter 5: *Categories F00-F99. Mental and Behavioral Disorders (2008) Bulgarian Psychiatric Association*, Sofia, Medicine and Biology
- Miller, C., LCSW, C. Lowen (2012). *The Essential Guide to Bullying: Prevention and Intervention*, Lewiston, NY, U.S.A.
- Li Q. (2010). Cyberbullying in High Schools: A Study of Students' Behaviors and Beliefs about This New Phenomenon, *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, vol.19, Issue 4, pp 372-392
- Olweus D.(1994). *Bullying in school: what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell
- Slonje R., P.K. Smith (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying?, *Journal of Psychology*, vol. 49(2), pp147-54
- Smith P., J. Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, Sh. Russell, N.Tippett, (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils, *Child Psychol Psychiatry*, vol.49(4) pp 376-85
- Zsila A., R. Urbán , M. D. Griffiths, Z. Demetrovics (2019). Gender Differences in the Association Between Cyberbullying Victimization and Perpetration: The Role of Anger Rumination and Traditional Bullying Experiences, *International Journal of Mental Health and Addiction*, vol. 17, pp1252–1267